

Retorisen rakenteen teoria suomi toisena kielenä -ylioppilaskokeen kirjoitelman kokonaisrakenteen ja kappalejaon tarkastelussa

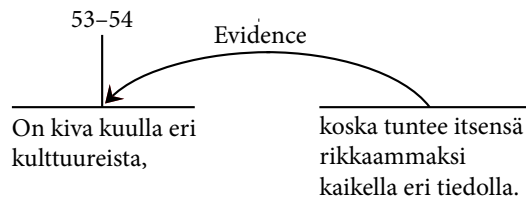
JOHANNA KOMPPA

Väitöksenalkajaisitelmä Helsingin yliopistossa 31. elokuuta 2012

Opiskelija, jonka äidinkieli on jokin muu kuin suomi, ruotsi tai saame, voi suorittaa ylioppilastutkinnossaan suomi toisena kielenä -kokeen äidinkielen ylioppilaskokeen sijaan. Suomi toisena kielenä -ylioppilaskokeen suorittaminen ylioppilastutkinnon osana antaa jatko-opintokelpoisuuden ja mahdollisuuden hakeutua jatko-opintoihin korkeakouluihin ja yliopistoon aivan kuten äidinkielen koekin. Juuri korkeakouluta-soisten jatko-opintojen näkökulmasta on olennaista tarkastella myös suomi toisena kielenä -kokeen vaatimaa ja tuottamaa kirjoittamisen taitoa.

Väitöstutkimukseni käsittelee suomi toisena kielenä -ylioppilaskokeen kirjoitelman rakennetta. Tutkimukseni tarkoituksena on yhtäältä koetella erästä tekstin rakenteen analyysivälineistöä koululaisten tuottamien suomenkielisten tekstien analyysiin ja toisaalta tuottaa tietoa ylioppilaskokeen kirjoitelman rakenteesta. Kerron ensin lyhyesti käyttämästäni tekstianalyysin menetelmästä, ja sen jälkeen siirryn tarkastelemaan yleisemmin suomi toisena kielenä -ylioppilaskokeen kirjoitelman rakennepiirteitä.

Tutkimukseni on kvalitatiivista, lingvististä tekstintutkimusta, jonka analyysin perusta on retorisen rakenteen teorian (Rhetorical Structure Theory, RST; Stede 2008; Taboada & Mann 2006; Mann & Thompson 1988; myös RST-teorian verkkosivut) mukaisessa tarkastelussa. Retorisen rakenteen teorian lähtökohtana on tarkastella tekstin sisäisiä retorisia suhteita. Näiden suhteiden avulla voi edelleen kuvata tekstin kokonaisrakennetta. Teoria on lähtökohdiltaan deskriptiivinen ja funktionaalinen. Olettamuksena on, että koherentin tekstin jokainen osa, kuten lause ja edelleen lauseiden yhdistelmä, on merkityksellinen. Jokaisella tekstinosalla on siis tehtävänsä kokonaisuudessa. Näin ollen ensin tarkasteltavaksi asetuttavat lauseet ja niiden keskinäiset retoriset suhteet. Kuvio 1 havainnollistaa kahden lauseen välistä suhdetta.

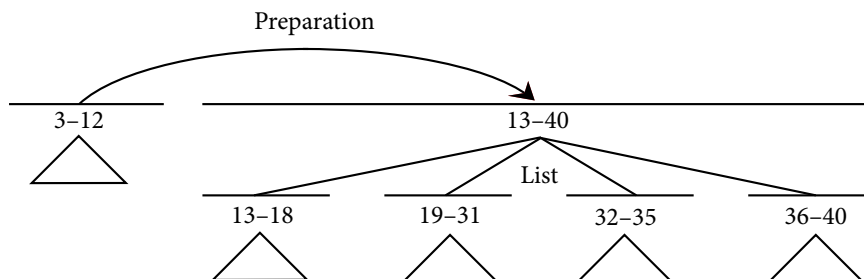
Kuvio 1.

Ydin: *On kiva kuulla eri kulttuureista,*

Satelliitti: *koska tuntee itsensä rikkaammaksi kaikella eri tiedolla.*

Kuviossa 1 on kaksi lausetta, jotka ovat keskenään retorisisessa suhteessa. Lauseparin ensimmäinen jäsen – *On kiva kuulla eri kulttuureista* – on retorisen rakenteen teorian käsittein ydin ja toinen – *koska tuntee itsensä rikkaammaksi kaikella eri tiedolla* – on satelliitti. Kuvion ytimessä, johon nuoli osoittaa, esitetään väite, jota satelliitti tässä tapauksessa perustelee ja todistaa. Karrikoidusti ytimen keskeisyyttä voi kuvata toteamalla, että ytimen ja satelliitin suhteessa satelliitin voi jättää tekstistä jopa pois tekstin yleisen koherenssin kärsimättä, mutta ydintä ei voi (esim. Bateman & Delin 2006: 590). Satelliitti on suhdeparin ytimeen nähden siis alisteisessa asemassa. Juuri suhteiden keskinäinen hierarkkisuus on olennaista retorisen rakenteen teorian mukaisessa tarkastelussa, vaikkakin teoria tunnistaa myös joitakin rinnasteisia suhteita.

Kun koko tekstiä tarkastellaan retorisen rakenteen teorian menetelmällä, lauseiden välisen suhteen tarkastelun jälkeen huomio kiinnittyy siihen, mihin tarkasteltu lausepari on retorisesti suhteessa ja millaisen yksikön se muodostaa. Miten tämä yksikkö on edelleen suhteessa muihin tekstin yksiköihin? Lopulta tarkasteluun asettuvat useista retorisisista suhteista koostuvat kokonaisuudet. Kuvio 2 kuvaa tekstin makrotason tarkastelua.

Kuvio 2.

Kirjoitelman kokonaisrakenne (lauseet 3–40).

Kuvio 2 havainnollistaa kokonaisen kirjoitelman rakennetta. Numerot kuvaavat kirjoitelman lauseita: lauseet 3–12 muodostavat orientaation koko kirjoitelmalle, ja kirjoitelman lauseet 13–40 jakautuvat toisilleen rinnasteisiksi listamaisiksi osiksi. Kirjoitelman

jokainen lause on analysoitu suhteessa toisiin lauseisiin, lauseiden muodostamat yksiköt analysoitu edelleen suhteessa toisiin yksiköihin, ja lopulta tästä analyysista on muodostunut kuvion 2 mukainen havainnollistus.

Tarkastelen tutkimuksessani retorisen rakenteen teorian avulla suomi toisena kielenä -ylioppilaskokeen kirjoitelman kokonaisrakennetta. Suomi toisena kielenä -ylioppilaskoe on kokonaisuus, joka muodostuu erilaisista kirjallisista tehtävätyypeistä, kuten aukkotesteistä tai selittämistehtävistä. Tutkimuksessani huomio kiinnittyy yhteen suomi toisena kielenä -kokeen tehtävätyyppiin, kirjoitelmaan. Kirjoitelma on sisällynyt poikkeuksetta jokaiseen koekokonaisuuteen, ja se muodostaa kokeen kokonaispistemäärästä noin puolet.

Aineistoni kirjoitelmaosia on kaikkiaan 137. Kirjoitelmat ovat keväältä 2001, ja ne on kirjoitettu kokeessa annetuista aiheista. Tutkimukseni keskeisimmän aineiston muodostavat asia-aiheiksi nimeämistäni tehtävänannoista kirjoitetut kirjoitelmat, joita on koko aineistossani eniten, 96 kappaletta. Nämä kirjoitelmat käsittelevät kokelaalle merkityksellistä kohtaamispaikkaa tai nettitreffien etuja ja haittoja.

Toisella kielellä kirjoitetut ylioppilaskokeen kirjoitelmat rakentuvat paljolti täydentävien, tarkentavien ja arvioivien retoristen suhteiden varaan. Näitä on sekä lauseiden että laajojen tekstin osien välisissä suhteissa. Kokonaisrakenteen kannalta kirjoitelman aloitukset, olivat ne sitten deduktiivisia tai induktiivisia, ovat pääsääntöisesti orientatiota tulevalle aiheen käsittelylle. Tällöin orientoiva aloitus on satelliitti ja kirjoitelman ydin on käsittelyosassa. Poikkeuksen tähän tekevät väitealkuiset kirjoitelman aloitukset, jotka vaikuttavat koko kirjoitelman rakenteeseen niin, että aloitusosa toimii joko koko kirjoitelman tai kirjoitelman pääosan ytimenä. Vastaavasti kirjoitelman lopettavat osat muodostavat pääsääntöisesti yhteenveto- tai arvioivan satelliittisuhteen kirjoitelmassa aiemmin esitettyyn. Lopetusosissa taas poikkeavan retorisen rakenteen saavat aikaan suostuttelun tai toivomuksen sisältävät lopetusosat, jotka voivat toimia koko kirjoitelman ytimenä. Tällöin kirjoitelmassa aiemmin esitetty on motivaatiosuhteessa lopussa esitettyyn ytimeen eli suositukseen tai toivomukseen nähden.

Kirjoitelmien kokonaisuuksia tarkasteltaessa aineistostani voidaan erottaa asiakirjoitelman perusrakenne variaatioineen. Tämä perusrakenne vastaa aiemmin tutkimuksissa (esim. Mikkonen 2010) esiin tullutta suomalaisen koulukirjoitelman rakennetta, joka koostuu otsikosta, aloituksesta, käsittelystä ja lopetuksesta. Lisäksi olen erottanut aineistostani marginaalisemmat, perusrakenteesta poikkeavat rakennetyypit. Tarinarakenteessa narratiiviset ja ekspositoriset rakenneosat vuorottelevat. Satelliittirakenne taas tuo mieleen esseemäisen koevastauksen, jolloin kirjoitelmassa eritellään käsiteltävää aihetta eri näkökulmista ja kirjoitelman osat ovat keskenään väljässä listamaisessa suhteessa. Kirjoitelmalla ei ole erillistä lopetusosaa, vaan kirjoitelma päättyy, kun viimeinen tarkasteltava näkökulma on käsitelty.

Tarkastelen työssäni myös kirjoittajien tekemän kappalejaon ja tekstin retorisen rakenteen suhdetta. Olen kiinnittänyt huomiota erityisesti siihen, miten retorinen osa yhtyy kappalejaon kanssa ja milloin osat eivät noudata kirjoittajan tekemää kappalejakoja. Analyysini perusteella voi todeta, että kappalejakoja tarkasteltaessa huomioon tulee ottaa sekä kirjoitelman retoriset suhteet että runsaasti muita kappalejakoon vaikuttavia tekstin piirteitä. Näistä piirteistä osa on kieliopillisia ja osa semanttisia. Tutki-

mukseni antaa tukea näkemykselle, että kappalejako on merkityksiä muodostava ja merkityksiä korostava tekstin piirre (Stark 1988; Stern 1976).

Retorisen rakenteen teoria tarjoaa tekstin rakenteen tutkijalle melko valmiin ja monenlaisiin teksteihin sovelletun analyysikehikon ja annotointi- eli analyysivälineen (ns. *RST Tool*). Annotointivälineen merkittävin hyöty on sen antama tuki systemaattiseen tekstin analysointiin. Toisaalta teorian koettelu koululaisten toisella kielellä kirjoittamien tekstien rakenteen analyysiin on osoittanut, että teorian oletus osien yksifunktioisuudesta voidaan asettaa tarkastelun alle. Samalla on tullut ilmi puutteita erityisesti annotointivälineessä. Nämä puutteet estävät toisinaan tekstin retoristen suhteiden kuvaamisen monipuolisesti, ja analyysoija joutuu tekemään kompromisseja.

Kirjoitelmien analysoiminen retorisen rakenteen teorian avulla pakottaa kiinnittämään huomion tekstin sidosteisuuteen. Retorisen rakenteen analyysin ja kirjoittajan argumentoinnin yksitulkintaisuuden kannalta huomion kohteeksi joutuvat erityisesti erilaiset konjunktiot ja niiden käyttö. Asiatekstissä heikon kirjoittajan kannattaa merkitä konnektorein osien keskinäisiä suhteita, jolloin rakenne selkeytyy. Juuri konjunktioiden merkitysten kirkastaminen ja konjunktioiden käytön harjoittelu voisivat parantaa kirjoitelman ja ylipäätään tekstien ymmärrettävyyttä, vaikka kieliopillisia virheitä esimerkiksi sananmuodostuksessa olisikin. Esimerkiksi eksplisiittisesti merkitty kausaalinen koherenssi johtaa parempaan tekstinymmärtämiseen, oli lukija ensi- tai toisella kielellä tekstiä lukeva (Degand & Sanders 2002; myös McNamara 2001).

Monissa jatko-opinnoissa erityisesti korkeakouluissa ja yliopistossa tarvitaan kirjallisen viestinnän taitoja, erityisesti argumentoinnin ja lähdemateriaalin hyödyntämisen kykyä (esim. Mäntynen 2009; Välijärvi 1997). Suomi toisena kielenä -kokeessa kirjoittajalla ei kuitenkaan ole ollut samanlaista vaatimusta lähdemateriaalin käyttöön kuin niin sanotussa vanhanmuotoisessa äidinkielen aineistokokeessa. Samalla tehtävänannot ovat ohjanneet kirjoittajia peilaamaan käsittelemäänsä aihetta omiin kokemuksiin. Tämä on ymmärrettävästi tuottanut omakohtaisia esimerkkejä ja elaboroivia retorisia suhteita, kuten tutkimuksesta käy ilmi. Aineistosta tekemieni havaintojen perusteella voi pohtia, pitäisikö suomi toisena kielenä -ylioppilaskokeen kirjoittelmaa kehittää kohti argumentointia ja annetun lähdemateriaalin käsittelyä edellyttävämpää suuntaa.

Tutkimukseni tarkastelun kohteena on toisella kielellä kirjoitettu teksti, ja tutkimukseni tulokset koskevat toki ensisijaisesti aineistoani. Käyttämäni menetelmää voi kuitenkin soveltaa ja retorisia rakenteita tutkia mistä tahansa aineistosta. Erityisesti kappalejaosta tekemäni havainnot ovat mieluusti jatkokehiteltävissä myös äidinkielellä kirjoitettujen tekstien tarkastelussa.

Lähteet

- BATEMAN, JOHN – DELIN, JUDY 2006: Rhetorical Structure Theory. – Keith Brown (päätoim.), *Encyclopedia of language and linguistics* s. 588–596. Oxford: Elsevier.
- DEGAND, LISBETH – SANDERS, TED 2002: The impact of relational markers on expository text comprehension in L1 and L2. – *Reading and Writing. An Interdisciplinary Journal* 15 s. 739–757.

- MANN, WILLIAM C. – THOMPSON, SANDRA A. 1988: Rhetorical Structure Theory. Toward a functional theory of text organization. – *Text* 8 s. 243–281.
- MCNAMARA, DANIELLE S. 2001: Reading both high-coherence and low-coherence texts. Effects of the text sequence and prior knowledge. – *Canadian Journal of Experimental Psychology* 55 s. 51–62.
- MIKKONEN, INKA 2010: “Olen sitä mieltä, että...” Lukiolaisten yleisönosastotekstien rakenne ja argumentointi. *Jyväskylä Studies in Humanities* 135. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- MÄNTYNEN, ANNE 2009: Lukion tekstitaidoista akateemiseen kirjoittamiseen. – Minna Harmanen & Tuija Takala (toim.), *Tekstien pyörityksessä. Tekstitaitoja alakoulusta yliopistoon* s. 153–159. Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja 2009. Helsinki: Äidinkielen opettajain liitto.
- RST-teorian verkkosivut. RST (Rhetorical Structure Theory). <http://www.sfu.ca/rst/> (19.9.2012).
- STARK, HEATHER A. 1988: What do paragraph markings do? – *Discourse Processes* 11 s. 275–303.
- STEDE, MANFRED 2008: RST revisited. Disentangling nuclearity. – Cathrine Fabricius-Hansen & Wiebke Ramm (toim.), ‘Subordination’ versus ‘coordination’ in sentence and text. *A cross-linguistic perspective* s. 33–58. Amsterdam: John Benjamins.
- STERN, ARTHUR A. 1976: When is a paragraph? – *College Composition and Communication* 27 s. 253–257.
- TABOADA, MAITE – MANN, WILLIAM C. 2006: Rhetorical Structure Theory. Looking back and moving ahead. – *Discourse Studies* 8 s. 423–459.
- VÄLIJÄRVI, JOUNI 1997: *Millä eväillä lukiosta yliopistoon? Lukiolaisten opiskeluvalmiudet korkeakoulujen opettajien arvioimina*. Koulutuksen tutkimuslaitoksen julkaisusarja A. Tutkimuksia 68. Jyväskylä: Koulutuksen tutkimuslaitos.

Johanna Komppa: *Retorisen rakenteen teoria suomi toisena kielenä -ylioppilaskokeen kirjoitelman kokonaisrakenteen ja kappalejaon tarkastelussa*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalais-ugrialaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos 2012. Kirja on luettavissa osoitteessa <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-8164-4>.

Kirjoittajan yhteystiedot:
etunimi.sukunimi@metropolia.fi